

Szakdolgozat

Név: Kerekes Kamilla

Szak: Ménesgazda

Képzési hely: Keszthely

Év: 2023

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Georgikon Campus

Ménészgazda Szak

Hazai lófajták: Nóniusz

Belső konzulens: Dr. Bartos Ádám Sándor

Egyetemi docens

Készítette: Kerekes Kamilla

IU6PDU

Nappali tagozat

Intézet: Élettani és Takarmányozástani Intézet

Tanszék: Takarmányozástani és Takarmányozás-élettani Tanszék

Képzési hely: Keszthely

Év: 2023

1.Bevezető.....	5
1.1. A pusztából egy ménes	6

1.2. A mezőhegyesi lótenyésztés kezdete	7
1.1.1. A ménes újabb felosztása.....	8
1.3. Az alapító mén	9
1.1.2. Nonius Senior a genetikailag is megfelelő mén	10
2. Irodalmi áttekintés.....	10
3. Anyag és módszer.....	11
3.1. A nóniusz fajtában alkalmazott beltenyésztés	11
3.1.1. A fedeztetési módszerek	11
3.2. Az angol telivér fajta javító tevékenysége	12
3.3. Mezőhegyesen működő állami ménes.....	14
3.1.2. A nóniusz, mint életerős fajta.....	15
3.1.3. A törzsosztály és a ménesosztály.....	15
3.1. 4. A ménesbirtoki nóniusz	16
3.4. A vonaltenyésztés virágkora.....	17
3.1.5.	17
3.1.6. A nóniusz genetikájának meghatározó négy ménje.....	17
3.1.7. A kor lova.....	18
3.1.8. A nóniusz kipróbálásának módjai	18
3.1.9. A háború veszteségei.....	19
3. 5. Fajta bélyegek	19
3.2.1. A nóniusz jelölése	19
3.2.2. A nóniusz színe.....	20
3.6. Vonalba sorolás	20
3.2.3. A kancacsalád és a kancavonal fogalma	20
3.2.4. A törzsmének vonalba sorolása.....	20
3.7. A megtépzott nóniusz ménes a II. Világháború után	20
4. Vizsgálati eredmények és értékelésük	21
4.1. Sport célú tenyésztés.....	21
4.1.1. Nóniusz a versenyterepen.....	22
4.2. A nóniusz tájfajtái	22

4.1.2. A Mezőhegyesi Tájfajta Lótenyésztő Szövetkezet megalapításának célja	23
4.1.3. A sziki nóniusz.....	24
4.1.4. A bánáti nóniusz	25
4.3. A nóniusz fajta tenyésztése és keresztezése külföldön	25
4.1.5. Jugoszlávia.....	25
4.1.6. Bulgária.....	26
4.1.7. Csehszlovákia.....	26
4.1.8. Románia.....	26
5. Következtetések, javaslatok.....	27
5.1. A hazai nagyobb nóniusz ménesei	27
6. Összefoglalás	29
7. Szakirodalmi jegyzék	30
8. Melléklet.....	31

1.Bevezető

Azért is választottam a szakdolgozat témámnak a nóniusz fajtát, mivel Mezőhegyestől 20 kilométerre lakom és Mezőhegyes Csatókamarás majorban van egy telepünk, ahol szintén lovak tenyésztünk azokban az istállókban, ahol egykoron ezek a lovak is álltak. A ménes történetét kis lány korom óta ismerem és most ástam csak bele magam jobban és elképesztőnek találom, hogy mennyi idő, energia, szeretet, szaktudások volt az akkori embereknek. Már az a tény magában engem elképeszt, hogy egy fajtát hoztak létre és azon kívül a ménesre épült egy város és 99 majorral, akik a ménest látták el. Ahogy azokban az épületekben sétálok, a majorokban, a több százéves tölgyfasor alatt teljesen magával ragad.

Szakdolgozatomban

kitérek, hogy elsőnek a katonaság ló igényeit akarták kielégíteni evvel a ménessel. A Monarchia különböző területeiről hozták Mezőhegyes-pusztára a tenyész állománynak való lovakat, Erdélyből, Lengyel, Magyar, Német területekről és még lipicai, spanyol-nápolyi, kladrubi egyedeket. A francia háború egyik zsákmány szerzeményeként került Mezőhegyesre Nonius Senior, akit egy genetikailag kiváló ménnek tekintettek. Különféle pároztatási módszereket alkalmaztak a siker eléréséhez. 30 év után alakult ki a fajta jellege, a pej, fekete szín, kos fej. A tenyésztésbe sokszor vissza köszön az angol telivérrel való finomítás, olykor túlzásba vitele is. Kozma Ferenc nagyon sok új intézkedést vezetett be a ménesbe, versenyeket, lóvásárokat, ménesi felosztásokat, a mezőhegyesi tájfajta létrehozását. A nóniusz és a mezőhegyesi tájfajta is kiválóan szerepelt versenyeken, kiállításokon és még olimpiákon is. Az 1960-as években mezőgazdasági célra már nem használták a nóniuszt, így át akarták alakítani, hogy az ugró sportban is remekeljen. Ezért angol telivér, hannover, arab és különböző fajtájú ügető méneket alkalmazta. Legeredményesebb az angol telivér mének után származó csikók bizonyultak mind szabadon ugró pályán és a négyszögben is. Eme remek eredmények után nagyon sok nóniusz x angol telivér keresztezés volt, aminek az lett a következménye, hogy tiszta vérű nóniuszból kevés lett. A tájfajából és a hortobágyi ménes nóniusz ménesből regenerálták a mezőhegyesi ménes nóniusz állományát. A nóniuszokat még a mai napig használják mezőgazdasági, rendészeti, hagyományőrzési és hobbi célra.

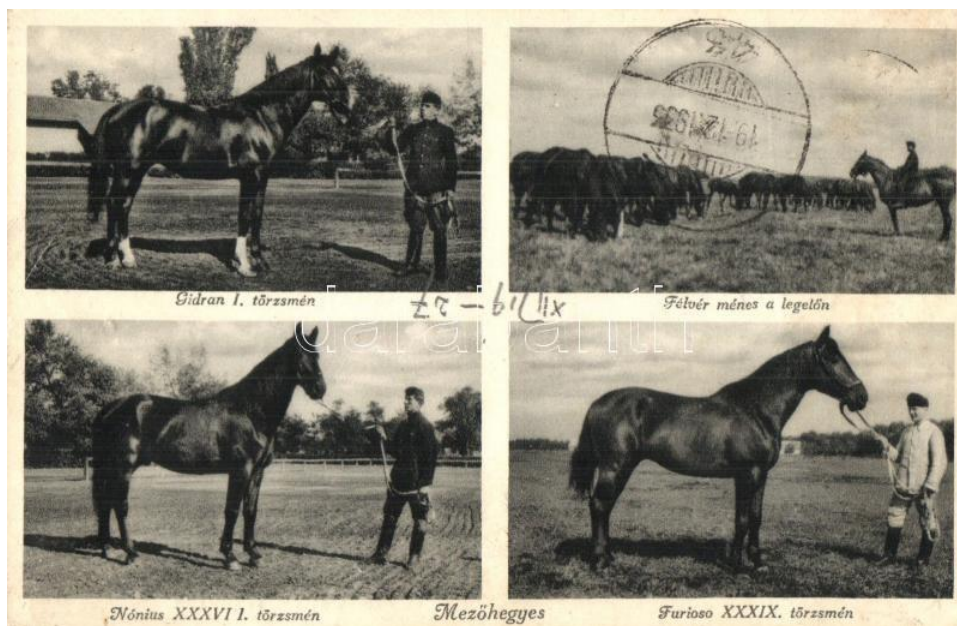
2. Irodalmi áttekintés

2.1. A pusztából egy ménes

Az 1700-as években nagy elesettségről számoltak be a lótenyésztés szempontjából. Az sem segített, hogy a főúri nemesek körében elterjedt a spanyol-nápolyi fajtájú lovak, míg a parasztság lóállományát a csenevész, rosszul tartott, nehéz munka jellemezte. A Habsburg birodalomnak kellett egy ütőképes hadsereg és mivel Magyarországon már régebben is kitűnő lovakat tenyésztettek ezért megpróbálják itt előállítani a huszárlóvakat. A 18. Században elkezdtek a lótenyésztés rendszerét rendeletekkel javítani, mint például: általános lóösszeírás, fedeztetés, vemhes kanca munkaáztatása, a csikó nevelése, hadsereg lóvásárlása, tenyésztői jutalmazás és persze a kihágók büntetése. Ezeket a rendeletek csak részben vagy egyáltalán nem valósultak meg, mivel a ménesek vezetői érezték, hogy nem értük volt, hanem egy magasabb célérdekében és nem akarták, hogy az Osztrák-Magyar-Monarchia irányítsa őket mint sem saját maguk. II. József uralkodó látta át jól, nem a rendeletekkel volt a gond, hanem a jobb tenyész állományra lett volna szükség. 1806 körül Csekolics József az Alföldön elhelyezkedő Mezőhegyet ajánlotta az uralkodónak ménesalapításra, mivel takarmánytermő vidék és még az arab fajta magassági méreteit is 3 centiméterrel tudta javítani a terület. 1780-ban a Bukovinában alapított katonai ménes alapján tervezték meg a Mezőhegyes-pusztán felállítandó katonai ménest. Erdélyt és az Alföldet látta el leginkább ménekkel és a katonaság remonda állományát. Mezőhegyes alapításának tervét II. József király 1784.december 20.-án hagyta jóvá. A magyarországi és erdélyi ménes, fedeztető és lóavató parancsnokságnak három feladata volt: méntelep, fedeztetőállomás-ellátó, üzemeltető, katonai pótlógyűjtő telep, tenyésztőménes. 194 mént szedtek össze különböző nemzetektől Mezőhegyes saját állományába ebből 10% használt, a 90% pedig magyar és erdélyi fedeztetőállomásokra került valamint magánménesekbe. A kancák is több országból származtak, létszámuk 553 volt. Mindezek mellett még 4000 fel vásárolt remonda ló kapott helyett Mezőhegyesen. Ekkor a birtok 16615 hektáron terült el, ahol nem csak a lovak voltak hanem a hadsereg élelmezését is biztosító 8000-10000 vágómarha kapott helyett. (Ócsag, 1984)

2.2. A mezőhegyesi lótenyésztés kezdete

1790-re a törzstenyésztés 676 több fajtájú anyakancából állt, moldvai és radautzi hasonló jelleget mutattak a magyar lóhoz, így kiváló huszárlovak lettek belőlük. Még nemesebbek voltak a cserkesz, erdélyi és lengyel kancák. A holsteiniek a spanyol-nápolyi vérnek köszönhetően bizonyultak középnehéz és nehéz hátsónak. A törzsmének pedig spanyol-nápolyi jellegű, erdélyi és lengyel, német fajta és hasonló a spanyol-nápolyihoz, berber, angol vérű fajtájából állt fel. Az 1787-es császárilátogatás során ajándékoztak 2 kladrubi, 1 spanyol és 1 lipicai törzsmént a tenyészetnek. A látogatás során az is megfogalmazódott, hogy ebből a változatos fajtájú lovakból, mit szeretnének kihozni egy elegáns huszárlovát de még is középnehéz vértesslovat. Így 7 ménesre osztották a kanca állományt, ahol a szürke, fekete és sötétpej, világospej, sárga ménesekben csoportos pároztatással tenyésztettek. Míg a fekete, pej és sárga ménesekben vad pároztatással akartak áttörő sikert aratni. A csoportos pároztatású ménesekbe a tömegesebb egyedeket sorolták, amelyekből háremeket alakítottak ki. Vad pároztatásúak voltak a szikárabb magyar, erdélyi, moldvai, cserkesz kancák, amelyeknek méneseiben több hasonló mén is fedezett, de az apaság nem volt nyomon követhető. Az 1792. évi utasítás előírta a mezőhegyesi katonai ménestől elvárható eredményeket. Békeidőben évente 1000 remondát ad a könnyűlovasságnak, huszároknak, fedezőállomásokat és fedezőménekkel látja el Magyarországot, Erdélyt s 40 fedezőmént ad a német tartományoknak. Háború esetén három hónapon belül 3000 remondát, 2000 málhás és 2000 hámoslovat kell leadni. A háború ideje alatt évente 2400 remondát, 400 málhás és 400 hámos lovat előállítani. 1807-ben vált először külön a ménesvezetés a gazdasági vezetéstől egészen 1803-ig, a kiegyezés után végleg szétvált. A Napóleoni csapat elől 1809-ben Mezőhegyesre menekítik a lipicai ménest egészen 1815-ig, de a nagyobb testűek ott maradtak Mezőhegyesen. A francia háborúk után a Monarchia vizsgáló bizottságot küldött Mezőhegyesre, amelynek az volt a legfőbb feladata, hogy megállapítsa: továbbra is szükség van-e még remonda előállítására vagy csak törzsménessé válják, ha igen mennyi legyen az egyed létszám. A bizottság javaslatára a remondát felszámolták és kialakították egy 600 lovat számláló anyakanca törzsállományt. A sok háború mindig megtépázta a ménes állományát de az eredeti egyed számra hamar visszatért. (Ócsag, 1984)

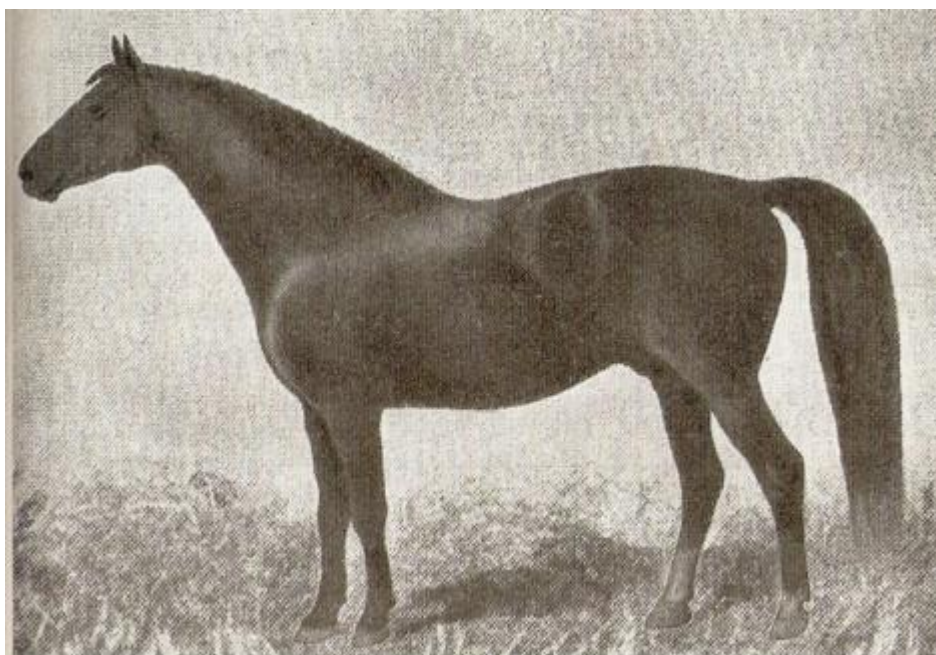
<https://www.darabanth.com/hu/gyorsarveres/308/kategoriak~Kepeslapok/Magyarorszag~400007/Mezohegyes-Felver-menes-a-legelon-Gidran-I-Nonius-XXXVI-1-es-Furioso-XXXIX-torzsmenek~II1640790/>

2.1.1. A ménés újabb felosztása

Az új vezetés megkívánta, hogy beteg, tenyész értékkel nem rendelkező lovakat leselejtezzék. 1811-ben az utolsó magán ménesekből, Moldvából és Erdélyből több ezer anyakanca és tenyészmén behozatala Mezőhegyesre. Innentől kezdve csak ménnek kerültek be idegenből, a kancákat már a ménes nevelte ki magának. 1791-1817 között 703 tenyészmént alkalmaztak, amik 50% spanyol-nápolyi fajtájúak voltak, így teljesen megfelelték a huszárló előállítására. Ebben a korban az angol telivér nem volt elterjedt fajtanemesítésben, inkább a keleti vérű fajták, lipicaiak és kladrubi ménnek. 1813-ban átrendezték a ménest használati típus szerint: török és a spanyol I. ménes a katonai könnyű háts használatra tenyésztették. Míg a spanyol II. És a nápolyi ménest a nehézhasas és hámoslótenyésztésre. Ezenkívül voltak még 6 szabad ménes és vad pároztatás amelyek a remondákat állították elő. Nem tudták olyan hirtelen felszámolni a remondagyűjtő és elosztó telepet, de 1814-ben a ménesi újra rendezés alatt hatból már csak kettőt hagytak meg. Az anyakancacsaládok felmenői között biztos volt egy vagy kettőnél több spanyol-nápolyi mén. A spanyol-nápolyi fajták külleme, alkata, mozgása, munkakészsége teljesen átütötte azokat az egyedeket, amelyekre halmozottan kerültek így általános lett a nagy kosfej, a kifejezésteljes szemek, az izmos kakasnyak, a rövid, alacsony de izmos mar, a hosszú, kissé puha felső vonal, a széles izmos almafar, a dongás mellkas, a széles szügy, a meredek, rövid lapocka, a magasan tűzött farok, a hosszú lábak, a hosszú szárak, a puha csüdök és a kemény paták. (Ócsag, 1984)

2.3. Az alapító mén

1815-ben az I. Napóleon elleni csatában a rosiéres-i ménesből több fiatal mént zsákmányoltak. A zsákmányolt méneket alsó-ausztriai méntelepen majd Mezőhegyesen helyezték el. A rosiéres-i ménés felügyelője így írt Noniusról: „Nonius különös szépség és harmónia nélküli csikó. Bár tenyészmén sohasem lesz belőle, mégis tanulmánygazdagítás érdekében megtartására kell törekedni.” Angol-normann fajtájú, de több felmenője angol telivér. Küllemi leírása marmagassága 171 centiméter, világospej színű, csillag, pizra és két hátulsó lába kese. Feje nagy és durva, mélyen ülő, kicsi szemekkel, hosszú, siska fülekkel rendelkezett. Az erős és szűk pofák nem tették éppen széppé. Nyaka rövid, jól illeszkedésű, marja hosszú és magas, háta és ágyék szintén hosszú és rosszul kötött, fara keskeny, farka mélyen tűzött, mellkasa lapos, lapockái meredek, állása elől szabályos, hátul kissé szűk. (Dr. Ócsag (1984) A nóniusz) Ha elképzeljük magunk előtt ezt a mént, azt vehetjük észre, hogy nem hordozza magával a nóniusz fajta bélyeget. Nagyon rácáfolt a rosiéres-i ménés felügyelőjére, mivel nagyszerű génkombinációt adott a spanyol-nápolyi kancáknak. Ennek köszönhetően ő vált be a legjobban, méntörzset majd fajtát alapított így kapta a „Nonius Senior” nevet. (Ócsag, 1984)

4. ÁBRA. Nonius Senior képe, amelyet KOZMA FERENC a fellelhető emlékek alapján BLAAS GYULA festőművésszel készíttetett. A kép anglo-norman félvért mutat, amely azonban nem nóniusz jellegű (R.: HUDETZ)

<https://noniuszlovak.5mp.eu/honlapkepek/noniuszlovak/AcMfTzMpyW/nagy/beolvasas0001.jpg>

2.1.2. Nonius Senior a genetikailag is megfelelő mén

1816-tól kezdte Nonius Senior fedezni a mezőhegyesi kancákat egészen 1832-ig. Így vélekedtek róla végre megtalálta Mezőhegyes azt a törzsmént, amely genetikailag is megfelel a spanyol-nápolyi kancaállományhoz és nem utolsó sorban a hadsereg igényeit is kielégítette utódaival. Rokontenyésztésbe kezdtek Nonius Seniorral, ami java rész kudarcba fulladt, mert nem saját jellegét örököltette, hanem a spanyol-nápolyi kancákat korrigálta. Ennek ellenére a rokontenyésztés a fajtában nagy jelentőségű volt. Fedezett kancákból 217 lett vemhes, 15 fia pedig törzsmén lett, amely 100 tenyész éven át működött Mezőhegyesen. Legeredményesebb két fia Nonius 9. és Nonius 11., valamint Nonius 5. utóda gidrán ménes alakulásában játszott nagy szerepet. Utódai még a kladrubi ménesben is tevékenykedtek törzsménként. A 19.században a kordivatlova az angol telivér. Fajta tiszta angol telivérrel keresztezték a nóniusz törzset így kevesebb volta túl igényes, selejtes egyed. A nóniusz akkorian angol félvérnek vagy csak félvérnek nevezték. 30 év után alakult ki a fajtabélyeiben azonos állomány, ami a spanyol-nápolyi anyakancák egyöntetű külső formai hatást örököltettek. A negyedik ősi sortól már nem található a nóniusz törzsmének anyái között egyetlen spanyol-nápolyi kancát sem, ennek következtében Mezőhegyesen a többi törzstől elkülönülő tenyésztéshez létjogosultságot nyert. Akkori nóniuszt így jellemezték: marmagassága 165-170 centiméter, pej, sötétpej és fekete színűek, kosfej, keskeny far és rövid is. Jó csontozatúak, szép, jó ügető mozgás, kiváló vérmérséklet és munkakészség. (Ócsag, 1984)

3. Irodalmi áttekintés

A Monarchia idején nem volt nagy létszámú lovas katonai alakulat, ezért Csekonic József Mezőhegyes-pusztát ajánlotta II. Ferenc királynak lótenyésztés céljára. Mivel kiváló takarmánytermő terület és korábban is folyt már a környéken lótenyésztés. Radautzi állami ménes minta ként szolgált az akkor épülésben lévő a mezőhegyesi ménes számára. A Monarchia területéről különböző fajtájú egyedek ide kerültek mint például: moldvai, cserkesz, erdélyi, magyar, német, spanyol-nápolyi származású lovak. Míg a katonaság vezetése alatt ált a ménes, csak katonák dolgoztak ott de a későbbiekben Mezőhegyes városát benépesítették és a város köré épülő majorságokat is. Olyan monumentális volt, hogy ennyi embernek teremtett megélhetést és lakhatást több száz éven át. Mikor Mezőhegyesre ért a francia zsákmány mén azaz Nonius későbbi ismertebb nevén Nonius Senior nagyon megváltozott a tenyésztés. Nonius Senior hozzá simult genetikailag a spanyol-nápolyi kancákhoz és a katonaság is meg volt elégedve utódaival. Már ekkor mén utódai törzsmént ként kezdek el szerepelni, ahogy a későbbiekben is. Nagyon sokszor

osztották új ménesekbe a kancák, például szín szerint is, a selejtezés mindig középpontban volt, az angol telivér ménék használata is sokszor vissza köszönt, amivel a fajta hibáit akarták finomítani. A háborúk sokszor megcsonkították a ménes tenyész anyagát, de mindig talpra álltak. Az 1878- as párizsi világkiállítás zsűri véleménye is ezt támasztja alá, hogy egy kész fajtaival jelent meg Mezőhegyes. Fogat versenyeket is jól teljesítettek. 1960- as években a szocialista rendszerben már nem használták a nóniuszt mezőgazdasági célra, ezért próbálták sportcélra áttenyésztetni. Különböző fajtájú ménekkel, mint az angol telivér, arab, ügető, hannoveri. De az utódok közül az angol telivér apaságú csikók teljesítettek jól szabadon ugró pályán és a négyszögben. Ennek az lett a következménye, hogy minél több ilyen csikókat állítottak elő, aminek az lett a következménye, hogy fajtatizta nóniuszok nagyon kis számban fordultak elő. A regenerálódáshoz szükséges tenyész anyagot a hortobágyi ménes és a mezőhegyesi tájfajták biztosították. (Ócsag, 1984)

4. Anyag és módszer

4.1. A nóniusz fajtában alkalmazott beltenyésztés

Lobkovitz főfelügyelő így vélekedett a beltenyésztésről: „Konstans fajták létrehozására kell törekedni. E célból ezután már csak olyan anyagot szabad a tenyésztésben alkalmazni, amelyik legalább az első nemzedékben fajtatizta származék. Oda kell tehát hatni, hogy a teljes fajtatizta kancaanyagot mindaddig fajtatizta apaállatokkal párosításuk, amíg nemességet és tömeget biztosan örökítő fajtát sikerül előállítani. Ha ebben az irányban megingás nélkül haladunk, számíthatunk a mezőhegyesi tenyészet korszerű javulására. A beltenyésztés káros hatásától mindaddig nem kell tartani, amíg nem lépjük túl azt a pontot, amikor degeneráció felléphet és a szülők örökítésének biztonsága elvész. Természetesen a bel és családtenyésztésben nem a vérfertőzést és a legszorosabb rokonságon nyugvó párosítást kell érteni. Ha az apákat leányaikkal vagy anyákat fiaikkal párosítják, akkor mindig bekövetkezik az utódok degenerálódása. Az ilyen fokon űzött beltenyésztéstől azonban óvakodni kell.” (Dr. Ócsag (1984) A nóniusz) 1855-ben 9 kancaménest állítottak fel. (Ócsag, 1984)

4.1.1. A fedeztetési módszerek

1. Számú ménes: háremjellegű tenyészet, az anyakancák nagyok, rámások, kladrubi, normanok és hasonló fajtájúak, a fedezőménnek pedig kladrubi.
2. Számú szabad ménes: fajtatizta tenyészet, az anyakancák a Siglavy törzsbe tartoztak, a fedezőménnek arab és török fajtájúak.

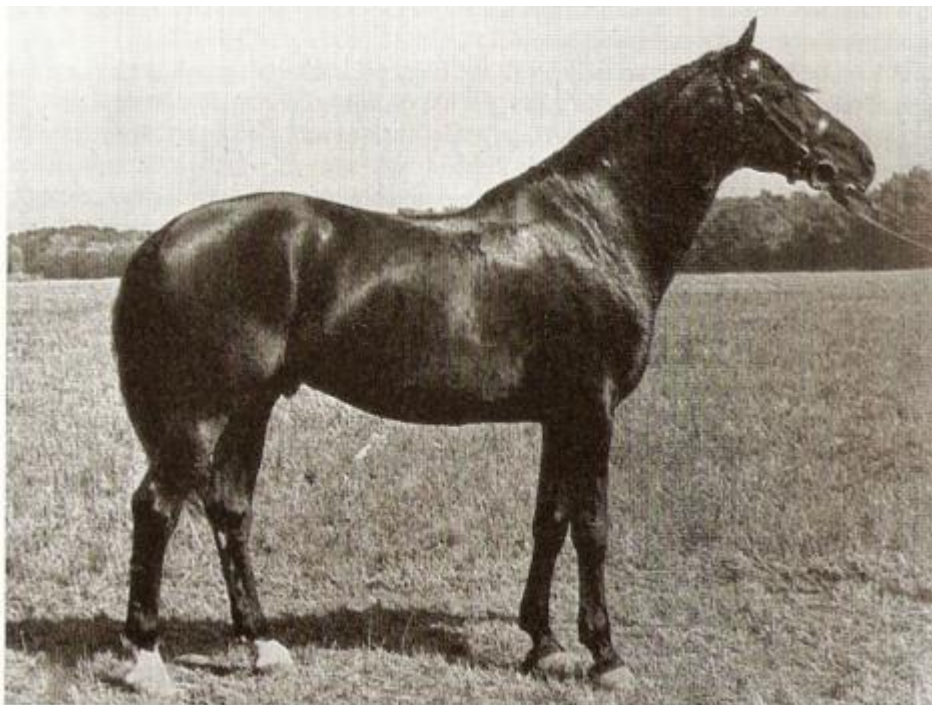
3. Számú szabad ménes: fajtatizsza tenyészet, az anyakancák angol félvérek, a fedezőmének 8 angol telivér, 3 angol félvér.
4. Számú szabad ménes: fajtatizsza, az anyakancák tiszta gidrán származékok, a fedezőmének gidránok és arabok voltak.
5. Számú szabad ménes: fajtatizsza tenyészet, az anyakancák nóniusz származékok, a fedezőmének nóniuszok és angol vérűek.
6. Számú szabad ménes: részben fajtatizsza tenyészet, az anyakancák Maestoso, O Bajan, Arial, Siglavy származékok, a fedezőmének lipicai és arabok.
7. Számú szabad ménes: részben fajtatizsza tenyészet, az anyakancák főleg arab tenyésztésűek, a fedezőmének keleti jellegűek.
8. Számú szabad ménes: keresztezésre, az anyakancák angol, norman, arab keresztezésűek, a fedezőmének ugyan ilyenek.
9. Számú szabad ménes: keresztezésre, anyakancák és fedezőmének is Incitato törzsbéliek.

Mezőhegyesen általános lett a kézből való fedeztetés. Bevezették a fedeztetési idényt megkezdése előtt az összes anyakanca párosítását, amit fedeztetéskor be kellett tartani. A nóniuszokat két törzsre osztották a kis nóniuszra ami 158-168,5 centiméter a nagy nóniuszra pedig 168,5-179 centiméter között kellett lenniük átlagban a marmagasságuk. Mindkét nóniuszra jellemző volt az erős csontozat és ín, hibátlan járás, kiváló vérmérséklet aminek köszönhetően nehéz munkára, gyors hátasként és fogatmunkában is kiválóan teljesítettek. Itt is megjelentek a felépítési hibák durva fej, meredek váll, szűk, keskeny, rövid farrész. Ezek a hibák javítására angoltelivér méneket alkalmaztak, a nemesített utódokat nóniusz ménekekkel fedeztették mindaddig míg újabb nemesítésre nem szorultak. (Ócsag, 1984)

4.2. Az angol telivér fajta javító tevékenysége

Az általános állattenyésztésben a cseppvérkereszteztést úgy jelöli, hogy a nemesítendő fajta bizonyos tulajdonságok javítása vagy bevitele céljából egyszer alkalmaznak idegen fajtájú tenyész hímeket. A visszatérő cseppkeresztezés már az idegen fajta többszöri bevitelét jelenti. A Monarchia területére 1814-ben hozták be az angol telivéreket, a ménestulajdonosok megismerkedtek a fajta teljesítményével így mindenképpen akartak szerezni és tenyészteni ezt az elegáns, élénk, robbanékonnyal rendelkező lovakat. Ezenfelül Széchenyi István is sarkallta az embereket az angol telivér szeretetre és versenyzésre. Mivel hatalmas szenzációnak örvendtek az angol telivér kitalálását, hogy a nóniusz felépítési hibáit is talán ki tudja javítani. A másik célja pedig a hadsereg igényeinek kiszolgálása volt. Nem akármelyik telivér mén kerülhetett a mezőhegyesi ménesekbe. Meg kellett felelnie pár szempontnak, mint például: jó versenyeredmény, hibátlan lábszerkezet, jó

vérmérséklet, tömegesebb, társainál nagyobb testfelépítéssel rendelkezett. Ha a levitt angol telivér mén pej vagy fekete színű volt akkor a nónius és a mezőhegyesi félvér ménesekben is egyaránt tevékenykedett, ha a mén sárga volt akkor a gidrán ménesbe került. Mezőhegyesen az angol telivérrel előállított F1-ek közül a legjobb kancákat a kancaménésbe osztották be. Míg az F1-esméneket haszonegyedként tartották számon vagy nem kerültek be a tenyésztésbe. A tenyésztésbe került F1-es kancákat nem a megszokott módon jelölték, hanem így például: N.12. (nóniusz. 12.) a törzsmén anyja fajtatiszta nóniusz kanca volt, a törzskönyvi száma és neve 712 N. 42. A törzsmén fiának, N. 18.-asnak az anyja azonban 357 Revolver N. kanca volt vagyis egy F1-es egyed, így a neve is mutatja, hogy a fajtától idegen egyed. Később ez annyiban alakult át, hogy az anyakanca nóniusszal visszatenyésztve utódainak nevét N. Revolver-re rövidítették és két ősi soron át maga a név mutatta a lefolyt keresztezést. Általánossá vált Mezőhegyesen, hogy a keresztezett anyakancákat fajtatiszta nóniusz ménekkel fedeztették. Az angol telivér fajta javító tevékenységének mértékét koronként különböző használták. 1893-1903 között 9 telivér fedezte a nónius kancákat, ekkor következik be az is, hogy egymás követő generációkban többször alkalmazzák a telivér méneket. Megtörtént az is, hogy a legkiválóbb F1-es méneket törzsménként is alkalmazták, mint például: Ürmény N. I. F1-et. Az angol telivérrel való nemesítő keresztezésnek köszönhetően a nóniusz háts hasznosítása sokat javult. (Ócsag, 1984)

6. ÁBRA. Angol telivér regenerátor hatására ilyen jól zárt, jó felső vonalú, nemes, háts típusú utódok láttak napvilágot 1860 után (Fotó: HUDETZ)

<https://noniuszlovak.5mp.eu/honlapkepek/noniuszlovak/gLTGflmDat/nagy/beolvasas0009.jpg>

4.3. Mezőhegyesen működő állami ménes

A kiegyezést követően a magyar állam vette át a ménesvezetését de még katonai célokra használták. Az adminisztrációs és tenyésztési rendszert a Magyar Királyi Földművelésügyi, Iparügyi és Kereskedelmi Minisztérium vette át, a lótenyésztési ügyeket pedig Kozma Ferenc intézte. 1870 új változásokat hozott Mezőhegyes életébe az arab kanca állomány három részre szakadt egyik része Bábolnára költözött, másik része bekerül a gidrán ménesbe, harmadik részét pedig eladásra kínálják. Az angol telivér ménes teljesen megszűnt. 1870- es évektől kezdve 75 éven át osztották a 168 centiméter marmagasság alatti nóniuszokat a kishóniuszménésbe, míg a 168 centiméter marmagasság felettieket a nagynóniuszménésbe, ez a szelekció csak a kancákat érintette. Ez a megkülönböztetés csak annyira volt jó, hogy a kevésbé gazdag talajú vidékekre a kishóniuszt kínálják, míg a gazdagabb talajú vidékekre a nagynóniuszt. 1874-ben a lipicai kancákat a fogarasi ménesben helyezték el. Kisberről pedig 20 norfolki kanca kerül az állami ménesbe. 1877-ben új ménesbeosztás szerint 5 ménesbe osztották be a norfolki kancákat, a gidrán véré sárga kancákat, a Furioso és a North Star véré angol félvér kancákat, a kishóniuszokat és a nagynóniuszokat. 1881-ben a norfolki ménest felszámolták, így négy ménes maradt ebben a beosztásban 1945-ig. A mezőhegyesi gazdálkodás három csoportra oszlott fel. A ménesgazdaságok élen jártak az állattenyésztésben és az agrotechnikában is, amivel biztosították a ménesek termelődését. A ménesek pedig a tenyésztő anyagot állították elő közvetett vagy közvetlen úton a magánménesek számára. A méntelepek és fedeztetési állomások, pedig jó minőségű tenyészménekkel látta el az egész országot a lehető legolcsóbb áron. Ezen felül a saját tenyészmének mellé vásároltak egy éves és kifejlett méneket is. Az egyre fogyatkozó legelőterületeket úgy küszöbölték ki, hogy csikólegelőket és csikókifutókat építettek, amik a későbbiekben jövedelmező tendenciát mutattak. Kozma Ferencnek sikerült elérni, hogy a katonai lóvásárokat előre meghirdették és kizárólag a tenyésztőktől tudják megvásárolni a lovakat. 1890-re rendszeresítették a sík, akadály és üggetőversenyeket nyolc vidéki versenypályán. A méneskar kivált a birtokból, de a birtok látta el takarmánnyal. Ami a központi ménesudvarból és a külső ménesi istállókból állt. Minden ménesi istálló mellett jártatópálya és legelő szolgált a lovak lemozgatására és takarmányozására is. Külön istállók voltak: a kishóniusz anyaménés, nagynóniusz anyaménés, gidrán anyaménés, mezőhegyesi félvér anyaménés, ménévjárat 1-2 éves, ménévjárat 2-3 éves, félvér és gidrán kancaévjárat 2-3 éves, nóniusz kancaévjárat 2-3 éves, vegyes évjárat 1-2 év között és a csikó választástól éveskorig. A gazdaságtörzsménjei a 18-as majorban álltak. Az ivarzó kancákat fedeztetésre ide hajtották. A gazdaság csikóménese a 48-as majorban volt, a kancái pedig a dolgozóménésben. A ménes törzsménjei a központi ménesudvarban álltak, és az ivarzó kancákat nyereg alatt hozták. (Ócsag, 1984)

4.1.2. A nóniusz, mint életerős fajta

Mezőhegyes magyar állami mintabirtokká válik, az itt tenyésztett fajtái kilépik a katonai keretet. Hazai és külföldi kiállításokon kezdenek el szerepelni és az egész ország felfigyelt rájuk. 1885-ben a nemzetközi ötnapos kiállításon részt vevő nóniuszokat hámos, igáslóként mutatták be, hatalmas sikert arattak. 1870-1880 között a Gazdasági Lapokban megjelenő nóniuszokról így vélekedtek: kiválóak lettek, hogy közben nem veszítettek tömegükből, munkakészségük, munkabírásuk, szívóosságuk, szépségükkifogástalan. Kozma Ferenc

a versenyek mellett bevezetett egy új szokást a ménes életében, hogy minden évben megrendezésre kerülő árverésen eladásra kínáltak létszám feletti hároméves kancákat és a kisorolt tenyész egyedeket.

A fajta tenyésztése és a beltenyésztés az angoltelivér nemesítő keresztezés kombinációjával folyt. Általános tenyésztési elv volt, hogy a küllemi hibák a fejta hibák javítását a jól megválasztott angol telivér mének végezték. Angol telivér ménekkel próbálták finomítani a nóniusz kancákat. Az F1-es kancákra, viszont fajtatiszta nóniusz mének kerültek. Az F1-es méneket sem a törzstenyészet sem pedig a köztenyészet nem használhatta. Ennek a genetikai programnak köszönhető, hogy a nóniusz megőrizte fajtajellegét, nem vált durvává, de túl finommá se és persze mindig életerős volt. (Ócsa, 1984)

4.1.3. A törzsosztály és a ménesosztály

A ménesparancsnok által vezetett mezőhegyesi katonaiménés munkaszervezőleg két osztályra tagolódott. A törzsosztály üzemeltette a központban elhelyezett részlegeket. Ellátták a törzsméneket, a ménesi fedeztetést, a fedeztetésre küldött idegen kancák tartását. Kiképezték mind a fiatal ménesi személyzetet, mind a felállítható hároméves méneket, kanca csikókat és vizsgáztatták is. A ménesosztály munkája a négy anyaménés és az évjárat ménesek üzemeltetése volt. Takarmányoztak, legeltettek, jártatták, próbáltattak és az ivarzó kancákat a törzsménekhez lovagolták. Ellettek és neveltek is. Az összes csikót egy központilag kijelölt Csikóálláson választották el, ahova öt hónapos korban kerültek anyjukkal együtt. Anyjuk alatt süttették a csikókat majd választást követően a Csikóálláson maradtak. A csikókat május 1-jén korosbították. A kipróbált és a fajta utánpótlására alkalmas négyéves kancákat a ménesosztály visszakarta tenyésztésre. A fedeztetési időszak november 1-től június 1-ig tartott. (Ócsa, 1984)

https://mezohegyesbirtok.hu/wp-content/uploads/2018/08/03_20_major-1080x720.jpg

4.1. 4. A ménesbirtoki nóniusz

1881-től a birtokvezetése a ménestől elkülönülve külön lótenyésztésbe kezdett. Első próbálkozásnak egy Furioso mént állítottak be a tenyésztésbe, majd belátták, hogy gazdasági célra csak a nóniusz való. A ménesi nóniusszal jóval csontosabb, tömegese, kissé durvább nóniuszok születtek a birtoknál és külön törzskönyvezték őket. 1895-től a csikókat nemenként elkülönítve két ménesbe nevelték. D'Orsay Olivér kezdte el felvirágoztatni ezt a tenyészetet, maga írta a párosítási tervet és a csikók szelektálásában is nagy szerepet játszott.

A birtoki nóniusz állomány 200-250 dolgozó kancából és átlagosan 300 különböző korú és évjáratú csikókból állt. A ménesbe szánt kancákat és méneket nyereg alatt próbálták ki, míg a tömegesebbeket kettős fogatolásban, futókocsiban és vizsgáztatták is. A ménesbirtok tenyészeti utánpótlását viszont a mezőgazdasági munkából, szállításból és ellenőrző fogatolásból vizsgáztak naponta. Így azok az egyedek tudtak a tenyésztésbe kerülni, amik jó munkakészséggel, nyugodt vérmérséklettel birtok és persze mindennap bizonyítaniuk kellett. A ménesbirtok kancáira eleinte ménes béli méneket alkalmaztak, majd a későbbiekben saját nevelésű tenyész ménjeiket használták. A második világháború után összeolvadt a ménesbirtoki nóniusz a ménesi nóniusszal. (Ócsag, 1984)

4.4. A vonaltenyésztés virágkora

1890-1910 közötti időszakban élte virágkorát a vonaltenyésztés a nóniusz ménesben. Országszerte megnőtt az igény a nagy tömeges, csontos, jóindulatú, remek munkaképességű nóniuszok iránt. Ezért Kozma Ferenc egyre szigorúbb szelektálási szankciókat vezetett be. Tervei között szerepelt, hogy 1880-tól a méncsikókat elbírált és minősített kanca után vesznek meg, 1882 után csak is felülvizsgált mén fedezhet az országban, 1890 után minden tenyésztésre szánt kancát egy arra kijelölt bizottság szemlél és válogat ki. Ország szerte sok ember szerette a nóniuszt, de mindenki másmiért: a parasztság igavonó képessége miatt, a magánménesek a testtömeg és csontalapjavító tulajdonságát részesített ékelőnybe, a katonaság a kisoniuszt a hátas, míg a nagynóniuszt hámos szolgálatáért, a hazai és nemzetközi kiállítási sikerei miatt is. A mezőhegyesi nóniusz fajtájában a vonaltenyésztés e két ménnel kezdődött. N.29. és N.36., mind a két mén küllemükben kiegészítették egymást és ennek a jó kombinációnak köszönhetően jobbnál jobb utódok születtek, szinte selejt nélkül. (Ócsag, 1984)

4.1.5. Ezt követően két nagy probléma zavarta meg a tenyészetet.

Az angol telivér túl gyakori használata ami túl finom, ideges egyedeket eredményezett, de ezt próbálták kiküszöbölni úgy, hogy egy-két generáción át fajtatiszta nóniuszt alkalmaztak. A második nagy probléma a rög okozta eldurvulás és a beltenyészet. (Ócsag, 1984)

4.1.6. A nóniusz genetikájának meghatározó négy ménje

N.34. és N.36. édestestvérek, N.33., N.42. ez a négy mén megalapozta a nóniusz fajtát. Genetikailag sok közös van bennük, a háromfajtás keresztezés, aminek az alapja a spanyol-nápolyi, arab, nóniusz, angol ősök. Az arab élénk, kemény, kicsi, jól szaporodik és ezeket a tulajdonságokat kiválóan örökíti, az arabbal keresztezett fajták későn öregednek. A spanyol.-nápolyi fajták jóval tömegesebbek de ellenben nem kemények így a katonaságnak nem vált be. A kor közepéhez katonai hátaslovát a nóniusz tudta megtestesíteni, ami akkor még csak keresztező partnerként volt nyilvántartva. 1945-ig az angol telivérhez vissza-vissza nyúltak nemesítő szándékkal, de a régi gyakorlattal. Törzsmén nem kerülhetett ki F1 mének közül és három ősi soron át nem következhetett angol telivér nemesítő. (Ócsag, 1984)

4.1.7. A kor lova

A nagy testű, fajtahibáktól mentes, kitartó nóniusz világsikereket ért el és 1870, 1890-ben a “kor lova” lett. 1878-ban a párizsi világkiállításon a zsűri elnöke így vélekedett a nóniuszról. “Magyarország nem kísérletezésről számol be, hanem készen hozza a tökéletet. Itt a középlő. Erős és könnyedség, harmónia és báj a formában, nyereg alatt és hámban egyaránt. Kiváló vér, nemesség, munkabírási és könnyedség minden igényt kielégít és minden várakozást felülmúl. Mint zsűrielnök felhatalmazást kérek, hogy e lőtípus külön méltatása iránt kormánytól a szükséges lépést megtehessem.” (Dr. Ócsag (1984) A nóniusz)

Meg is tette és díjképpen egy külön nagyságú aranyérmét verettek. 1896-ban az ezredévi kiállításon N.31. törzsmén utáni négyesfogatot a király vásárolta meg. Sokszor már versenyen kívül, csak kiállításokon vezették fel a mezőhegyesi ménes tenyész egyedeit. (Ócsag, 1984)

4.1.8. A nóniusz kipróbálásának módjai

A csikókat jártatással készítették fel a tenyésztési bírálatra. Minden méneshez tartozott jártatópálya melyet reggel és délután használtak. Tartozott hozzá még egy 6 hektár nagyságú legelő és egy nagy kifutó. Téli és nyári munkarend alapján dolgoztak, nagy mértékben ez is segítette a csikó fejlődését. A 3 éves kancák felállítása októberben történt. A ménké júliusban és 3 hónap alap képzés után osztályozták. 20%-a országos fedezőmén lett és méntelepekre kerültek majd ezekből az egyedekből lettek a törzsmének. 25%.-ukat pedig eladták községi, közbirtokossági és magántulajdonú fedezőménnek. A többi mént pedig ivartalanították. A törzsmének a központi istállóban helyezték még a mai napig is. Így a ménesudvaron túl nem volt elegendő hely a mozgásukra csak napozó karámok voltak. A mozgásuk 2,5-3 óráig nyereg alatti munka volt. A kancákat a következő év júniusában vizsgáztatták. A 17-es ménes melletti pályán egy 3000 méteres síkversenyt rendeztek, amin 3 perc 35 másodperc - 4 perc 10 másodperc között teljesíteniük. A nagyobb testtömegű egyedeket kettes fogatolásban próbálták ki, 22,5 kilométeren 58-65 perc között kellett teljesíteniük. Leginkább méneket de ritkán kancákat is kipróbáltak az őszi falkavadászatokon, mikor már a lovak 5-8 éves korukban voltak, heti két alkalommal, 16-60 kilométeres távokon. (Ócsag, 1984)

https://magyarmezogazdasag.hu/sites/default/files/styles/default_crop/public/uploads/2020-12//_o0q1758_opt.jpeg?itok=F_PcG-4A

4.1.9. A háború veszteségei

A két világháború nagy veszteségek érték a ménest, 1918-ban 300 anyakanca maradt, ami 1919-ben több helyre menekítettek például: Sütvénybe, Ozorára de a Hatvanba szállított állomány elveszett. 1920.március 29.-én szabadult fel a ménes a megszállás alól. Ezek a nagy veszteségek ellenére 1934-remár ismét teljes létszámmal folyt a tenyésztés. A törzsmének száma is jóval megfogyatkozott, Debrecen város törzsménje segítette a nóniusz ménesben a tenyésztést, további törzsmén vonalat élesztett újjá. Az újabb háború következtében a ménes jelentős tenyész anyaga eltűnt, így Mezőhegyesen csak 2 törzskanca maradt. (Ócsag, 1984)

4. 5. Fajta bélyegek

4.2.1. A nóniusz jelölése

Több jelölési forma is létezett a nóniusz ménesekben, attól is függött, hogy az adott kanca melyik kanca méneshez tartozott (kézből fedezették, háremfedeztetésű, szabadménés, szabadménés törzs kancából).

A jelenlegi és érvényes törzsménésben szereplő nóniusz besütési folyamat a következő: jobb nyereghelyre kerül a törzsménés jele M a Mezőhegyest míg H a Hortobágyot jelenti, mögé a csikó születésének utolsó számjegyét. A bal nyereghelyre kerül az apa nevének betűjele, a vonaljele és törzsményszáma. Alá pedig a kanca fajtajele, utána a csikószám. (Ócsag, 1984)

4.2.2. A nóniusz színe

A törzskönyvi adatok szerint a fajta alapító ménje Nonius Senior világospej volt. Az utódok között voltak, sárgák, szürkék és ritkán feketék. A sárga színű egyedeket más ménesbe helyezték el vagy selejtezték. A szürke színt a tenyésztés és a katonaság sem szerette, mert árulkodó szín, így ezeket az egyedeket is selejtezték. A két fő szín a pej és a fekete minden árnyalata maradt napjainkig. (Ócsag, 1984)

4.6. Vonalba sorolás

4.2.3. A kancacsalád és a kancavonal fogalma

A kancacsalád mint tenyésztéstechnikai fogalom sokkal gyakorlatiasabb és ugyanakkor mélyebb genetikai jelentőségű. A kancacsalád egy-egy kiváló örökítő kanca utódainak körét jelenti. Tágabb értelemben kiterjeszthető a ménutódokra is, de általában a kancautódok láncolatát öleli fel. Mindaddig érdemes vele foglalkozni, amíg a kitűnt egyed különlegesen kiváló jó tulajdonságai az utódok nemzedékeiben érzékelhetők. (Dr. Ócsag (1984) A nóniusz) (Ócsag, 1984)

4.2.4. A törzsmének vonalba sorolása

15479/1943. számú utasítás értelmében a mezőhegyesi állami ménesben kitenyésztett 4 fajta egyes vonalainak megjelölésére és azon belül a törzsmének további származására ad rendelkezést. Az ABCD első betűit használva nevezték el a vonalakat A, B, C, D. 1943. július 1. után tenyésztésbe kerülő törzsmén már a vonal betűjelölést kapta. (Ócsag, 1984)

4.7. A megtépázott nóniusz ménes a II. Világháború után

A háború nagyon megtépázta a ménes létszámát. A háború után minden erővel kezdtek el felkutatni a haza hozni a szétszóródott nóniuszokat. 1954-re már 120 nóniusz anyakanca állt a tenyésztésbe. Megszűnt a kis és nagynóniusz megkülönböztetés és a külön vált ménesbirtokinóniusz. Így született meg az egységes nóniusz fogalma és tenyésztése. A D vonal nagyon kevés létszámból állt így nehezebb volt a regenerálódása is. A többi vonalban nagy létszámú egyedek voltak. A regenerálódás nehezen ment, mivel idősök voltak a kancák és 4-6 éven át nem ellettek. 1955-ben háremes fedeztetésbe kezdett a ménes, 20 kancára jutott 1 mén és 60% fölött volt a termékenységi mutató. Viszont ígás, mezőgazdasági munkára alkalmas ló kevés volt és sok csikó vitt el a tüdőgyulladás. (Ócsag, 1984)

5. Vizsgálati eredmények és értékelésük

5.1. Sport célú tenyésztés

Kruchió László akkori törzstenyésztő Mezőhegyesre ügető és sportlótenyésztő gazdaságot jelölt ki, nem a legjobb döntésének nyilvánult meg, genetikailag romboló értékű volt. 1961-ben a nóniuszokat áthelyezték a Hortobágyi Állami Gazdaságba. Mezőhegyesen csak 20 tenyészkanca maradt, sportcélú keresztezésre és fajtatiszta tenyésztésre. Az 1960-as években óriási létszám csökkenés zajlott, a szocialista üzemek mezőgazdasági munkára lovat nem használtak, sportcélra pedig át kellett alakítani az állományt. Az egész országban a sporttenyésztésre álltak át, így a nóniuszból is azt akartak faragni. Angol telivér, holsteinivel, hannoverivel és még ügetővel is keresztezték csak, hogy eladható sportlovat kapjanak. Mezőhegyesen holsteini ménekkel fedeztették a nóniusz kancákat, jó sport egyedek származtak ebből a keresztezésből. Hortobágyon a nóniusz kancákat angol telivér, arab és ügető ménekkel fedeztették. Az

1970-es években vizsgálat alá vetették ezeket a csikókat, amelyek 30-44 hónaposak voltak. A csikók először 10 hónapon át lovas és szerszám nélkül, szabadon ugró körpályán végeztek munkát délelőttönként, délután pedig legelőn voltak. Ez az időszak után egy vizsgát kellett tenniük bírók előtt ahol a "Forma", "Mozgás", "Ugrás" alapján minősítették a csikókat. A legjobb eredményeket az angol telivér apaságúak tudhatták maguknak utánuk az ügetők, az arab apaságúak voltak a legkevesbe sikeresek.

A 3 éves lovak 6 hónapon át szabadon ugró, lovas alatti ugrómunkát és Caprilli idomító munkát is végeztek. Ebben a vizsgában már lovas alatt kellett teljesíteniük a négyszögben és 3 akadályt kellett megugraniuk kétszer. Külön pontozták a ló ugrását és a lovas alatti ugrást, ekkori a telivér apaságúaknak volt több pontjuk. De a lovas alatti munkában gyengébben szerepeltek ez nem genetikai hiba, hanem a lovas személyiségétől is nagyban függ. Szabadon ugró körpályán jobban meglehet ítélni a ló képességeit, mint lovas alatt. Volt köztük olyan utód is amelyik az 1980. moszkvai olimpián szerepelt military csapatban. Ezeknek az eredményeknek a hatására nagyon sok nóniusz x angol telivér csikó született túl sok is és a piac nem igényelt annyit. Egyre jobb sport egyedeket állítottak elő, aminek az volt a hátul ütője, hogy a kiváló méneket és létszám feletti kancákat nem az állam vásárolta vissza tovább tenyésztésre, hanem jóval magasabb árért exportálták. Ennek következtében egyre kevese fajtatiszta nóniusz kanca maradt. A nóniusszal való keresztezés legnagyobb értéke a jóindulat, a tömegesség, jó munkakészség, ha ezt elveszíti a keresztezések hatására visszahozni már nem lehet. A nóniusz törzstenyészeteknek egy célja lehet csak a nagyszámú fajtatiszta tenyész anyaggal lássa el az országot. A köztenyésztés pedig a piac

alakulásának szerint tenyésztett fajtatiszta vagy végtermékként sportlovakat. A vonalak kezdtek beszűkülni, csökkenni nagyobb részben a B és a D. 1982-re nagyon kevés kanca maradt, Hortobágyon és Mezőhegyesen mind össze 54 egyed, így újból elkezdődött a regenerációs időszak. (Ócsag, 1984) (Ócsag, 19

<https://www.allattenyesztok.hu/aktualis/hirek/noniusz-tradicio-egyediseg-minoseg>

5.1.1. Nóniusz a versenyterepen

A háború után sorra jelentek meg a cikkek, hogy mennyire tökéletes a nóniusz és ösztönözték a parasztságot is, hogy mezőgazdasági munkában ezt az ágyú húzó lovat használják. Mivel ez a fajtakitartóságáról és gyorsaságáról többször is megbizonyosodtak, ezért a versenyzés világában is kipróbálták. 1925-1932 között minden évben a kanca fogat napi 120 kilométert kiválóan teljesítette. Remekül teljesítették a gyorsasági szakaszt, mivel remek ügető készséggel rendelkezett. Nemzetközi sikereket is magáénak tudhat a négyes fogat nóniusz kancák, Achen, Hamburg és Lipcse városaiban is megmutatták kiváló képességeiket. (Ócsag, 1984)

5.2. A nóniusz tájfajtái

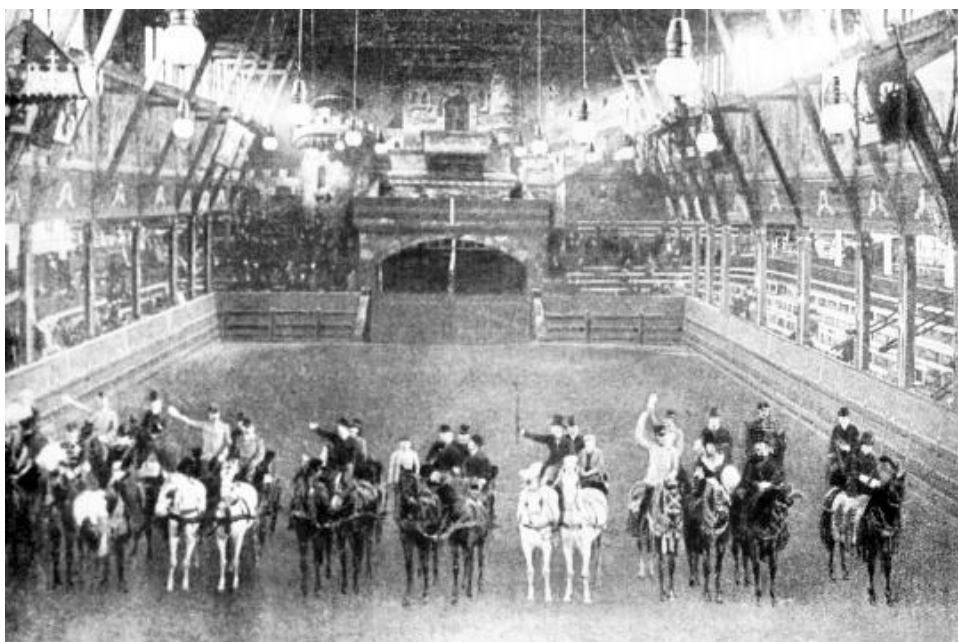
1894. Évi 12. törvénycikkben meg fogalmazódott, hogy milyen problémák vannak a lótenyésztésben és amiket meg kellett oldani, mint például a vármegyei lótenyésztési bizottságba a széles lótenyésztők is bele szólnak a tájfajták kialakításában, mindig friss felvétel az egész ország

lóállományáról. 1893 januárjában Szapáry István javaslatokat tett a tájfajták megalakulásának szabályozására. Lipicai és ara fajtájú lovak ne kerüljenek bele a köztenyésztésbe és Mezőhegyes vidékein pedig kishóniusz ménnek fedezzenek. Itt kezdődött el, hogy a birtokos osztály és a parasztság közös lóállományából, tenyészetéből alakulnak ki a tájfajták. A kiegyezés után a Földművelésügyi Minisztérium Lótenyésztési Főosztálya felelt a lótenyésztés és fejlesztéséért, a szakszolgálat a katonaság méneskarára hárult. (Ócsag, 1984)

5.1.2. A Mezőhegyesi Tájfajta Lótenyésztő Szövetkezet megalapításának célja

D'Orsay Olivér segíteni szeretett volna a parasztság lóállományának tenyésztésében, javításában, Kozma Ferenc pedig segített neki megvalósítani. Ezért 1852-ben Mezőhegyesre hívta Arad, Csanád, Torontál vármegye lóbizottmányi elnökeit valamint még Makó és Szeged város néhány kis és nagybirtokos lótenyésztőit. Avval az okkal, hogy a nép lóállományát javítsák fel nóniusz törzsménekkel és legyen egy egységes mezőhegyesi tájfajta. 1852.07.21.-ére már 80 gazda csatlakozott az elgondoláshoz és megalakult a Mezőhegyesvidéki Tájfajta Lótenyésztő Szövetkezet. A fedeztetések Mezőhegyesen kezdtek meg fele áron, olykor pedig ingyen. 1898-ban Szarvason állították fel az első tájfajta-fedezettő állomást 10 ménnel, majd 1913-ra már 120 ménre nőtt a létszám. A tájfajta tenyészetet három drasztikus esemény zavarta meg az alapító D'Orsay Olivér nyugállományba helyezték 1901-ben, 1920-ban a román királyi hadsereg jelentősen csökkentette az állományt és új országhatárt jelöltek ki, ami azt jelentette, hogy 5 tájfajta fedezettő állomást elcsatoltak Romániához.

A nagyszerű tájfajta sikereit a szakszerű irányítás, tápanyagdús talaj és a takarmány kombinációnak köszönhetette, hogy időn elül meghozta a várt elvárásokat. Versenyeken is kiválóan szerepeltek 1913. évi távhajtó versenyen 14 nap alatt teljesítettek 900 kilométert. Az első világháború következménye az is volt, hogy a nóniusz törzskanca állomány lecsökkent, így tájfajtából egészítették ki. A mezőhegyesi tájfajta 1931-ben a Budapesti Országos Mezőgazdasági Kiállítás és Vásáron négy I., három II., három III. díjat nyert el a 28 felállított tájfajta közül. Nem csak hazai keresletben értékesítették hanem Törökország, Svájc, Belgium és az akkori Szovjetunióban is. (Ócsag, 1984)

<https://mezohegyesbirtok.hu/a-mezohegyesi-noniusz-tajfajta-lotenyesztok-nyolcyszaz-kilometeres-tavhajtasa/>

5.1.3. A sziki nóniusz

A nóniusz másik híres tájfajtája a sziki nóniusz másnéven hajdúsági nóniusz vagy Debrecenváros-nóniusz. 17. század végén kialakul egy speciális állattartási mód a Hortobágyon, ami azt jelenti, hogy áprilistól-novemberig lakatlan pusztára hajtják a ménest, nyáját, gulyát. Télen pedig a város körüli erdőkben az avarban találnak élelmet a jószágok, később pedig kialakul az istállózó rendszer. Az itt nevelt állatokat eladják a Monarchiának és Európának.

A városi polgárok, gazdák anyakancáiból lett a cifra ménes ami körülbelül 1000 egyedet számlált és a város saját nevelésű ménjeivel fedeztették.

A renyhe ménes növendékekből és tavaszi munka után legelőre engedték, feljavítás, erősödés céljából. A Debrecen városi törzsménés 40-60 kancát számlált a méneket bérelték később a mezőhegyesi ménestől kapták a méncsikókat a gazdadák méneseiben alkalmazták vagy eladták. Ez a ménes a város vezetőségének a hintóit húzták vagy az igásmunkát végezték el.

Itt is nagy teret hódított az angol telivér, de a fogat munkában nem aratott siker után Kozma Ferenc javaslatára nóniusz tenyész anyagot vásároltak Mezőhegyesről. A mezőhegyesi és hortobágyi nóniusz között is fel lelhető különbségek, mint a tartásban, hogy a Hortobágyon nagy legelőkön él a kanca ménes és nevelkedik fel a csikó. A hortobágyi nóniusz kisebb tömegű és szikárabb, kisebb a marmagassága, vékony, kitartó, színük inkább pej és annak árnyalati. 1931-ben a debreceni

méntelep vette át a vezetést, a gazdák legjobb kancáiból kialakítottak egy tájfajta törzsménest az “aranyménest”. Debreceni ménes nem csak magának tenyésztett méneket hanem fedezettő állomásokra. Még mezőhegyesi törzsmén is kikerült tenyészetükből, a II. világháború után nagy szerepet játszottak a regenerációban főleg a D vonalnál. Hajdú Bihar vármegyei fedezettőállomásokon is megmutatták jó tulajdonságukat a debreceni nóniusz mének kitartó igáslovakként is. A tájfajta napjainkig fen áll törzsménesként a Hortobágyi Nemzeti Parkban. (Ócsag, 1984)

<https://riderline.hu/uploads/archivum/2017/10/behajyasiunnep2017-900.jpg>

5.1.4. A bánáti nóniusz

A nóniusz még egy tájfajtája a bánáti vagy temesi nóniusz. A 18. században szász, sváb lovak keveredtek magyar melegvérűekkel, e gazdag talajú vidéken ezeket a lovakat nóniusz ménekkel párosították. Nem sokkal különböztek a mezőhegyesitől csak abban, hogy puhábbak voltak. 1919-ben új országhatárt húztak, melynek következtében Mezőhegyes tenyész anyagának egy része a Bánátba került, ami a bánáti nóniusz előnyére vált. (Ócsag, 1984)

5.3. A nóniusz fajta tenyésztése és keresztezése külföldön

5.1.5. Jugoszlávia

Legfontosabb külföldi nóniusz tenyészet, a két háború között 162 ezer egyed volt megtalálható az országban. A nóniuszokat Horvátországba és Bácskán tenyésztették, hasonló a táj mint Mezőhegyesen. Nagy sikereket értek el, így volt rá alkalom, hogy Mezőhegyes innen vásárolt vonalregenerációra tenyész anyagokat. A II. világháború nagy veszteségeket okozott az Eltz-féle ménesek és a Karadjodjevói méneseknek. A vukovári ménes egy része Piberbe menekült, ahol

trakéhneni és angol félvérrel fedeztettek. 1872-1919 között mezőhegyesi később pedig saját méneket alkalmaztak. Az Eltz- ménesből kikerült nóniuszok átlag marmagassága 166 centiméter, szélesebbek, formásabbak, szebb fejfel rendelkeztek. 1930-ban sok kancát és mént adtak el Csehszlovákiának és Bulgáriának. (Ócsag, 1984)

5.1.6. Bulgária

Bulgáriában a 19. század közepén kezdődik meg a nóniusztenyésztése nem is akár hogyan, hanem keresztező fajtájának tekintik már. Későbbiekben pedig a nóniusz jellegre szelektálnak. A dunai lókitenyésztésében szerepet játszott a magyarországi, jugoszláviai, romániai és csehszlovákiai nóniusz. Dunai fajta legjobban a kisonóniuszra hasonlított, tömeges test, nagyszerű igavonó tulajdonság. (Ócsag, 1984)

5.1.7. Csehszlovákia

Először a kladrubi osztrák császári udvari ménes ismerkedett meg a nóniusz fajtával. 1886-ban érkezett 8 nóniusz kanca Kladrubba, későbbiekben több törzsmén is. Csehországba félvérként alkalmazták az angol vérű állományba, mivel nyugodt, erős, kissé durva de testtömeg kiváló ló. Szlovákiában széles körben tenyésztették és hasznosították. A kistapolcsányi méneben N.13. B vonalú törzsmén, N.21. B vonalú, 1932-ben Kárpátukrajnában és 1945-ben Kladrubba kerül fedezőménként. 1921-

ben alakult a kistapolcsányi ménes, eddig Szlovákia tenyész állományát Mezőhegyes látta el, mivel a háború miatt onnan már nem kaphatott így Jugoszláviából bácskai-bánati-szerémségi népies 200 egyed számú nóniusz állományt vásárolt. A II. világháborúban az állomány elveszett és teljesen eltűnt, a regenerált nóniusz ménest az 1946-ban alakult Nagysallóson található ménesbe szállították. A Kistapolcsányból áthelyezett törzsmének mellett fedezett itt Romániából és Mezőhegyesről származó mén is. Kiváló takarmánytermő vidéknek bizonyult a Garam völgye, mivel jól fejlett, jó igavonó állománnyal rendelkeztek, amit a gazdaságban hasznosítottak is. (Ócsag, 1984)

5.1.8. Románia

Az Erdélyi lótenyésztésnek két változata volt a népies és a nagyménesi, mind a kettő kiváló az előbbi az elnyűhetetlen míg a másik az elegáns, kitartó, kemény félvéreket adta. 1898-ban a Dézs, Sepsiszentgyörgy és Homoród fedező állomásain tevékenykedett a nóniusz. Az I. világháború végén Mezőhegyesnek hadizsákmányt kellett adnia Románia számára, Boncidára kerültek a kisonóniuszok, később idekerültek az évjáratos csikók. Míg a nagynóniuszok Rusetura majd Párcára. 1940-ig mezőhegyesi mintára geneológiai vonaltenyésztéssel tenyésztettek. 1940-ben összevonták két nóniusz ménest és csökkentett egyed számmal Erdőfalvára később pedig Ószénybe helyezték

át. A Romániai nóniusz ménest is elérte az angol telivér ménék imádata és a fajta regenerációja egészen 26 éven át. A mezőhegyesi A vonalú N.8.-calkívánták elkerülni a beszűkülést. 1948-1959 között amerikai és Orlov ügetőménekkel próbálkoztak, de mivel az utódok könnyűek, lábhibákkal rendelkeztek így felhagytak a tenyésztésével. 1975-ben már 147 nóniusz mén fedezett Homoród, Betlen, Bályok és Őszmény méntelepeken, köztenyésztésben kívánatos a fajta. Főleg mezőgazdasági munkákra alkalmazták az utódokat. Folyamatosan bővítették törzskanca és mén állományukat, a létszám feletti egyedeket eladták a nóniusztenyésztő szövetkezetnek evvel is javították a köztenyésztésben lévő állományt. (Ócsag, 1984)

6. Következtetések, javaslatok

6.1. A hazai nagyobb nóniusz ménesek

1990-től már csak tisztavérű tenyésztés folyik a hortobágyi nóniusz ménébe. A ménes feladata világörökségként nyilvántartott genetika megőrzése. A Hortobágyi Nonprofit Kft Mátai Ménes rendelkezik a hazai legnagyobb nóniusz ménessel, 55 törzskanca, 6 fedezőmén, összesen pedig 220 nóniusz egyed. Amikkel tradicionális csikós bemutatókat tartanak világszerte, hagyományőrző nomád állattartással tartják még mindig a jószágokat.

A mezőhegyesi nóniusz ménes épületeit teljesen felújították és még folyamat alatt állnak az építkezések de korhűre készítik el. A Nemzeti Ménesház és Társaság 35 törzskanca, 23, nóniusz kanca, amelyek 2-3 éves között vannak és az idei évben már 20 csikó született a ménesben. A nóniuszok különböző nemzeti ünnepen és felvonuláson részt vesznek, akár fogatban, akár lovas alatt. Így az sem meglepő, hogy ha a rendészet 2013 óta egyre több nóniuszt használ, mivel nyugodt, erős felépítése fajt. A rendőr lovak 3 éves koruktól kezdik el a kiképzést egészen 5 éves korukig. A rendőrség nagyon sok helyen alkalmaz rendőr lovakat, mint például: határ átkelő, parkok, rendezvények, külterületek, erdőgazdálkodás, mezőgazdaság meg tudják előzni a bűncselekményt vagy megakadályozzák. <https://mezohegyeshaz.hu/a-noniusz-sokszor-bizonyította-mar-rendoriratermettseget/> <http://mataimenes.hu/hu/a-menes-tortenete/>

<https://www.mezohegyesbirtok.hu/wp-content/uploads/2018/07/Anna-b%C3%A1l15.jpg>

<https://www.eztortent.hu/upload/userupload/1/images/DEBRE20170620009.jpg>

7. Összefoglalás

A dolgozatomban ismertetem, hogyan alakult ki II. József korabeli katonai ménesből a ma ismert mezőhegyesi nóniusz ménese. Mekkora területen helyezkedett el a ménes és milyen sok kisebb ménesekbe. Milyen sok fajtájú (lipicai, angol telivér, kladrubi, arab, spanyol-nápolyi, erdélyi) lovakat kereszteztek folyamatosan mind addig míg a mai nóniuszhoz el nem jutott. Az alapító mén, akiről a fajta is a nevét kapta, hogyan került egy francia ménesből, ahol úgy vélték róla tenyészmén soha nem lehet, de erre nagyon jól rácsáfolt. A kiegyezés, háborúk, új határok meghúzása nagy veszteséget okoztak a ménesnek mindig, mivel sok földterületet, lóállományt támogató tenyésztőket és vevő kört veszítettek. Olykor nehezen és sok időbe tartott még újra talpra nem álltak, de mindig sikerült ami óriási akaraterőre, szeretetre és szakszerűsége vallott. A háborúk okozta létszám csökkenés következtében, sokszor alkalmaztak más területekről is nóniuszt amin a fajta hibákat ki akarták javítani, mint például: kos fej, szűk állás, puha lábszerkezet, így sokszor folyamodtak az angol telivérhez. A kor előre haladtával, már nem igazán használták a nóniuszt mezőgazdasági célja de sportcélra abban a formában nem lehetett. Ezért a nóniusz kancákat angol telivér, ügető és arab fajtájú lovakkal keresztezték, amiből az derült ki, hogy az angol telivér apaságú csikók nagyon jól szerepelnek szabadon ugró pályán. Eme siker miatt elkezdtek nagyon sok nóniusz kancák angol telivérrel fedezni, aminek az lett a következménye, hogy fajtatiszta nóniuszból egyre kevesebb maradt. Próbálták azt az egyensúlyt meg teremteni ami a sportcélú igényt is kielégíti és a fajtatiszta nóniusz létszámot is növeli. Ezért 1990-től a Máta Ménes már csak tisztavérű nóniuszokat tenyészt és génmegőrzéssel is foglalkozik. Senkinek nem kell bemutatni a hortobágyi csikósokat akik még a mai napig terelik a jószágokat a Hortobágy füves pusztáin. Az emberek a mai napig felkeresik a fajtát akár versenyzés céljából akár fogatban, akár hátasként, gyönyörködni a ménesekben legelésző lovakban, tenyész bemutatók keretein belül és még a rendszét is szívesen használja a nóniuszt, mint hazai, nemzetközi szinteken.

8. Szakirodalmi jegyzék

Papír alapú forrás:

Szerkesztő bizottság: Bárczy Géza, Dr. Csire Lajos, Dr. Dohy János, Feleős szerkesztő: Keserű János, Szerkesztő: Orbán Antalné, Szerzői: Dr. Barabás Endre, Dr. Berek Géza, Dr. Bodó Imre, Dr. Fésűs László, Dr. Jécsai Györgyné, Dr. Juhász Balázs, Dr. Keresztes Miklós, Keserű János, Molnár István, Dr. Ócsag Imre, Orbán Antalné, Dr. Régiusz Jánosné, Dr. Szegedi Béla, Dr. Szelényi Elekné, Dr. Teleki Jánosné, Vámosi Jenő; (Herceghalom 1974): Az Állattenyésztési Kutatóintézet Közleményei; I. Kötet I. Szám

Dr. dr. h. c. Ócsag Imre; (Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1984); A nóniusz

Internetes forrás:

<http://mataimenes.hu/hu/a-menes-tortenete/> (2022)

<https://mezohegyesbirtok.hu/a-noniusz-sokszor-bizonyította-mar-rendoriratermettseget/>

(2021.01)

9. Melléklet

KONZULTÁCIÓS NYILATKOZAT

Kerekes Kamilla (hallgató Neptun azonosítója: IU6PDU) konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a szakdolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A szakdolgozatot a záróvizsgán történő védelemre javaslom / nem javaslom.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem

Kelt: Keszthely, 2023. április 28.

Dr. Bartos Ádám
Belső konzulens

NYILATKOZAT

a záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió¹ nyilvános hozzáféréseiről és eredetiségéről

A hallgató neve: KEREKES KAMILLA
 A Hallgató Neptun kódja: 1UGPDU
 A dolgozat címe: A HAZAI LOFATTÁK: NŐNUSZ
 A megjelenés éve: 2023
 A konzulens tanszék neve: TAKARMÁNYKÖZTANI ÉS TAKARMÁNYKÖZS ÉLETTAN

Kijelentem, hogy az általam benyújtott záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió² egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, s az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítotam, tudomásul veszem, hogy a Záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkor szellemi tulajdonkezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitóri rendszerébe.

Kelt: 2023 év 04 hó 26 nap

Kerekes Kamilla
 Hallgató aláírása

¹ A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törölendő.
² A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törölendő.